

11. Егоров В.И. Уголовная ответственность за побег из места заключения или из-под стражи : [учебн. пособ.] / В.И. Егоров. – Рязань : Рязанская высшая школа МВД СССР, 1984. – С. 36.
12. Власов И.С. Об объекте преступлений против правосудия / И.С. Власов // Ученые записки ВНИИСЗ. – М., 1964. – Вып. 1(18). – С. 95–96.
13. Добровольская Т.Н. Понятие советского социалистического правосудия / Т.Н. Добровольская // Ученые записки ВИЮН. – М., 1963. – Вып. 4. – С. 23.
14. Мазняк К.В. Побег заключенных и борьба с ними : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / К.В. Мазняк. – М. : ВШ МВД СССР, 1968. – С. 5.
15. Михлин А.С. Уголовно-правовые мера воздействия на осужденных за ненадлежащее отбывание наказания / А.С. Михлин // Актуальные проблемы совершенствования уголовного законодательства : межвуз. сборн. науч. трудов. – Хабаровск : Хабаров. высшая школа МВД СССР, 1988. – С. 104–113.
16. Уголовное право России : [учебн. для вузов] : в 2-х т. / под ред. А.Н. Игнатова и Ю.А. Красикова. – М. : НОРМА-ИНФА, 1998– . – Т. 2. – 1998. – 808 с.
17. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 30. – 29 с.
18. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-III. – 2010. – № 9. – Ст. 529.
19. Мірошніченко С.С. Система злочинів проти правосуддя потребує упорядкування / С.С. Мірошніченко // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 14. – 1–6.
20. Осадчий В.І. Зміст правосуддя у злочинах проти правоохоронної діяльності / В.І. Осадчий // Право України. – 2000. – № 11. – С. 110–112.
21. Плужнік О.І. Актуальні проблеми кримінально-правового захисту діяльності працівників ВТУ / О.І. Плужнік // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 1. – С. 169–172.

ШКУТА О. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри галузевого права
юридичного факультету
(Херсонський державний університет)

РЕЛІГІЯ ЯК ЗАСІБ ВИПРАВЛЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуто позитивний історичний досвід релігійного виховання засуджених до позбавлення волі у світовій пенітенціарній системі й Російській імперії.

Ключові слова: ретроспектива, релігія, покарання, виправлення, пенітенціарна система.

В статье рассмотрен положительный исторический опыт религиозного воспитания осужденных к лишению свободы в мировой пенитенциарной системе и Российской империи.

Ключевые слова: ретроспектива, религия, наказание, исправление, пенитенциарная система.

The article deals with the positive historical experience of religious education sentenced to imprisonment in the penitentiary system of the world and the Russian Empire.

Key words: retrospective, religion, punishment, correction, penal system.

Вступ. У системі комплексних заходів правового та психолого-педагогічного характеру важлива роль відводиться формуванню законослухняної особистості. Освіта та релігія відіграють вирішальну роль у формуванні моральної сфери людини. Їх значення, зокрема, є виключно важливим під час вирішення проблеми перебудови антисоціальної особистості.

В Україні протягом останніх років особливо інтенсивно триває пошук найбільш продуктивних методів вирішення цієї проблеми. Слід констатувати, що в радянський період у зв'язку з практикою покарання шляхом суворої ізоляції та примусової праці фактори освіти, релігійного та суспільного впливу на формування моральної особистості в системі пенітенції майже не застосовувалися. Такий пошук, на наш погляд, насамперед повинен включати ретроспективний аналіз філософських поглядів, а також враховувати історичний досвід людства в пенітенціарному процесі.

Постановка завдання. Слід зазначити, що це питання поверхнево, суміжно з іншими досліджували такі вітчизняні вчені-пенітенціаристи: Ю. В. Баулін, О. В. Беца, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, М. Н. Гернета, М. Я. Гуцуляк, А. В. Губенко, О. М. Джужа, Т. А. Денисова, В. О. Меркулова, С. В. Лучко, Г. О. Радов, А. Х. Степанюк, В. П. Севостянов, В. М. Трубников, М. С. Пузирьов, С. Я. Фаренюк, С. В. Царюк, С. Х. Шамсунов, С. М. Школа, О. Н. Ярмиш та ін. Однак проблема використання релігії як дієвого засобу виправлення засуджених ґрунтовно не вивчалася.

Результати дослідження. Проблему перебудови антисоціальної особистості та, зокрема, особи засудженого розглядали філософи та суспільно-політичні діячі всіх часів. Серед філософів античності велику увагу проблемі пенітенції приділяли Платон, Арістотель, Цицерон. Усі вони стверджували, що джерелом злочинності є аморальний стан особистості – риси нахабності, надмірного самозвеличення та приниження інших, зневажливого ставлення, жадоба до почесей, користолубство, ненависть та гнів. Говорячи про методи виправлення злочинців, Платон та Арістотель акцентують на важливій ролі виховання в людині суспільно корисних рис характеру. Думки вчених про важливість гармонійної та багатогранної освіти молоді переважно збігаються. Цицерон, досліджуючи методи та засоби впливу на злочинців, говорить про виховання в засуджених почуття сорому перед громадським осудом, що, на його думку, має стримати їх від антисоціальних учинків.

У середньовіччі в пенітенціарному процесі домінуючу роль відігравали різноманітні релігійні інститути. Офіційна парадигма покарання, декларована церквою, мала вигляд спонукання засудженого до визнання гріхів та «пенітенції» – каяття. Найбільша перевага при цьому віддавалася релігійному вихованню засуджених, тотальній профілактиці й контролю антирелігійних проявів у суспільному житті.

В епоху Ренесансу важливий внесок у розвиток пенітенціарної ідеї зробили італійські та французькі філософи-просвітителі: Ш. Л. Монтеск'є, П. Гольбах, К.-А. Гельвецій. Так, Ш. Л. Монтеск'є продовжує середньовічну традицію, вважаючи релігію одним із головних чинників виховання моральності людини [1, с. 121]. П. Гольбах і К.-А. Гельвецій підкреслюють, що злочинні дії спричиняються надмірними пристрастями, вадами моральнісної сфери людини, з якими необхідно боротися на державному рівні шляхом освіти, просвіти та виховання народу (а особливо молоді) в дусі відповідальності, суспільності, шанобливого ставлення до добра та прагнення бути корисним суспільству.

Класики англійської наукової думки Дж. Локк та Т. Мор, розробляючи принципи впливу на моральність засуджених, вважають основною метою цього процесу каяття, для досягнення якого потрібно широко залучати християнські служби [2; 3].

Отже, бачимо, що в час Просвітництва та Ренесансу теоретична база методів впливу на моральнісну сферу злочинців була інтегральною – вона передбачала комплексну дію релігійних інститутів, освіти та суспільного впливу на свідомість людини.

Проблемою реконструкції криміногенної особистості також опікувалися громадські діячі Нового часу. Серед них видатною фігурою є англієць Дж. Бентам, який зробив помітний внесок у розвиток методологічних засад пенітенціарної моделі. Розробляючи загально-

теоретичні засади реконструкції моральності злочинців, він акцентував на виключно важливій ролі освіти, релігії та суспільно корисної праці. Згідно з розпорядком дня пенітенціарної установи Дж. Бентам наголошував на обов'язковості досягнення засудженими певного рівня освіти, а також пропонував виділяти окремий день (суботу) для виховання у в'язнів рис моральності та релігійності [4, с. 18].

Упровадження в кримінально-виконавче законодавство України громадського впливу як засобу виправлення й ресоціалізації засуджених стало новітнім етапом у розгортанні гуманітарної парадигми кримінально-виконавчої політики держави у сфері виконання й відбування покарань. Варто наголосити, що громадський вплив у науці кримінально-виконавчого права недостатньо розроблений, але його слід вважати самостійним інститутом виправлення й ресоціалізації засуджених. Слід також зауважити, що релігія відіграє дуже важливу роль у здійсненні громадського впливу на виправлення засуджених до позбавлення волі.

Ще із часів Російської імперії було визначено релігію як один із засобів виправлення засуджених. У тогочасних аристократичних колах правилом хорошого тону стає філантропія. Але якщо раніше «милостиня» була приватною справою й переважно відбувалася без розголосу (так вона вважалася кращою), то тепер в аристократичних колах, часто об'єднаних в різні релігійні товариства (наприклад, масонські), добродійність стає однією з форм громадської діяльності. «Саме організованість такої добродійності та її планомірність, – писав М. Н. Гернет, – задовольняли нові суспільні запити аристократії» [5, с. 98].

Результатом цих процесів стало створення в 1819 р. за ініціативою комерсанта В. Венінга Товариства піклувального про тюрми (далі – Товариство), за яким цар спостерігав особисто [6, с. 165]. «Протягом багатьох десятиріч, – зауважував відомий сучасний дослідник історії права О. О. Ярмиш, – провідний вплив на тюремну систему виявлявся організацією, що знаходилася ззовні системи державних органів – Товариства піклувального про тюрми» [7, с. 263].

Статут Товариства детально зупинявся на релігійному впливі на ув'язнених. Зокрема, наказувалося вводити церковні служби, проводити недільні й святкові дні «в благочестивих читаннях, бесідах і молитві». Уперше почали говорити про тюремні бібліотеки, але лише з книгами «священного писання й духовного змісту». Окремими положеннями статуту заборонялося вживання у в'язниці спиртних напоїв і рекомендувалося на видних місцях вивісити таблички з вказівкою цієї заборони [8, с. 100]. В опублікованих щорічних звітах Товариства багато місця приділялося описам прикладів релігійно-етичної дії членів Товариства на арештантів, а також наводилася статистика сповідей і причащення [9, с. 7–18]. Діяльність Товариства піклувального про тюрми сприяла формуванню нового, гуманістичного, напрямку у вітчизняному тюремознавстві. І це відобразилося не тільки в релігійній пропаганді серед ув'язнених.

У 1866 р. видається «Керівництво для піклувальників і доглядачів арештантських будинків» [5, с. 19]. Основними засобами «перевиховання» засуджених в арештантських ротах були різки (до 30 ударів), молитви й пости [8, с. 1]. Кожній арештантській роті був призначений священник як духовний батько та наставник, обов'язок якого полягав «читанням священного писання, пасторським впливом і служінням божественної літургії сприяти виправленню моральності арештантів».

Просвітницька або духовно-моральна робота серед ув'язнених насправді зводилася до релігійної пропаганди. Ще із 70-х рр. XIX ст. уряд ставив завдання посилення ролі православного духівництва у в'язниці. Ця роль швидко розширялася. Зокрема, закон від 15.07.1887 р. закріплював принципове положення, відповідно до якого при місцях ув'язнення священники, диякони й псалмовщики почали відноситися до апарату управління місцями позбавлення волі. Вони визнавалися офіційними посадовими особами, до обов'язків яких входив ідеологічний вплив на арештантів [10, с. 305–308]. Священник прирівнювався доглядачу (начальнику) в'язниці. Циркуляром № 28 від 08.06.1910 р. Головне тюремне управління пропонувало навіть як лікарський засіб проти сухот проводити «релігійно-моральні бесіди з

хворими», а циркуляром № 70 від 29.11.1914 р. було запропоновано для боротьби з пияцтвом проводити «моральні бесіди» у в'язницях [11, с. 283–286].

Дослідження вітчизняних принципів суспільного життя показує, що для власне українського соціуму є характерними високі освітянські та релігійні традиції. Про благотворний вплив освіти та науки на моральність староукраїнського суспільства можна судити, наприклад, за констатованим Д. І. Яворницьким [12, с. 35] фактом рідкісного застосування жорстких покарань у Запорізькій Січі, звичаям залишати оселі незачиненими повсюдно в сільській місцевості, який зберігся до ХХ ст. тощо.

Проведений аналіз показує, що загальноцивілізаційний вектор розвитку методологічних підходів пенітенціарії спрямований на посилення ролі освіти, громадського (суспільного) та релігійного впливу на моральність засуджених у процесі реконструкції моральнісний рис їхньої особистості.

Особливо актуальною на сьогодні є проблема розширеного тлумачення в кримінально-виконавчому законодавстві України повноважень громадських організацій, а також їхній перелік поряд зі спостережними комісіями. Виходячи із ч. 2 ст. 160 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України), зазначимо, що організаціями, які здійснюють громадський контроль, є ті, статутами яких передбачено здійснення такого контролю, або ті, які виявили бажання здійснювати його з дозволу органу або установи виконання покарань. Це можуть бути передбачені КВК України спостережні комісії, релігійні, правозахисні організації, громадські формування з допомоги засудженим тощо [13, с. 319].

Такі норми, на наш погляд, не є досить чіткими під час визначення таких організацій і особливо щодо фактично дозвільної діяльності виправної колонії, які за власними, не визначеними правом критеріями будуть визначати такі організації та, головне, зможуть безпідставно їм відмовляти в здійсненні такого контролю. Загалом співпрацю з громадськістю визначено в ст. 25, яка передбачає надання допомоги органам і установам виконання покарань із боку об'єднань громадян, релігійних та благодійних організацій і приватних осіб із метою виправлення й ресоціалізації засуджених та проведення з ними соціально-виховної роботи. Але слід зазначити, що конкретні напрями й форми такої взаємодії не конкретизовані й нормативно не закріплені.

Роль громадськості як одного з основних засобів виправлення й ресоціалізації проявляється не тільки в період після звільнення від відбування покарання, а й протягом періоду реалізації покарання та перебування засудженого у виправній колонії. Громадський вплив здійснюється через залучення до участі в процесі виправлення й ресоціалізації широкого кола суб'єктів. Переважно це громадяни, представники релігійних чи благодійних організацій, представники місцевої громади, які здійснюють свій вплив на засуджених шляхом надання різного роду матеріальної, моральної, духовної допомоги.

Під час опитування працівників установ виконання покарань з'ясувалось, що з перерахованих форм участі громадськості в житті колонії найбільш дієвими є робота спостережних комісій, робота релігійних організацій та вплив родичів засуджених. Практично різного роду благодійні організації не працюють з установами виконання покарань.

Необхідно враховувати, що в місцях відбування покарання можуть бути люди, які належать до найрізноманітніших релігійних конфесій (християни, мусульмани та інші), що створює певні проблеми для установ виконання покарань. Ураховуючи, що православ'я відіграло основну роль у формуванні та розвитку державності, культури, національної ментальності, а також те, що воно сповідується більшістю громадян України, в установах виконання покарань Державної пенітенціарної служби України щорічно збільшується кількість православних церков.

Релігійне виховання здійснюється з єдиною метою – надання духовно-моральної освіти засудженим, котрі відбувають покарання в місцях позбавлення волі; закріплення імперативів правопорядку й принципу законності; виправлення осіб, що порушили Закон Божий і, як наслідок, людський.

Водночас під час проведення релігійного виховання засуджених необхідно дотримуватись певних обмежень. Неприпустимим є розпал релігійної ворожнечі, фанатизму, приниження честі й гідності представників інших релігійних течій.

Так, наприклад, Концепція розвитку пенітенціарної системи Мін'юсту Республіки Молдова безпосередньо визначає певні обмеження у релігійному вихованні засуджених: «Особлива підтримка необхідна в створенні опікунських організацій православних об'єднань; забезпеченні доступу в медичні установи представникам інших релігійних конфесій із недопущенням спроб проникнення установи представників тоталітарних псевдорелігійних сект». У країнах Європи (Норвегія, Данія, Німеччина та ін.) та США релігія апробована як реальний засіб не тільки виправлення засуджених, а й їх подальшої ресоціалізації.

Пенітенціарна система Україна за роки незалежності зазнала чимало реформ і рухається в напрямі гуманізації покарань, видозмінюється у відношенні до покарання не як до кари за злочин, а як до можливості виправити особу, яка порушила закон. Про це свідчить і КВК України, який набув чинності в 2004 р., і новітні зміни до нього в 2014 р., які надали засудженим право на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані зі ставленням до релігії, у тому числі на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених Кримінально-виконавчим кодексом України.

Висновки. На нашу думку, духовно-моральне виховання є важливою проблемою всього суспільства, а не тільки засуджених як слабкої ланки такого суспільства. Адже якщо особа дійсно вихована за постулатами релігії, яку сповідує, за моральними нормами спільноти, яка її оточує, та законами держави, у якій живе, то умисно порушувати жодні із цих правил вона не буде.

Список використаних джерел:

1. Монтеск'є Ш. Избранные произведения / Ш. Монтеск'є. – М. : Политиздат, 1955. – 799 с.
2. Мор Т. Утопия / Т. Мор. – М. : Наука, 1968. – 414 с.
3. Локк Дж. Сочинения : в 3-х т. / Дж. Локк. – М. : Мысль, 1988. – Т. 3. – 668 с.
4. Бентам І. Паноптика / І. Бентам. – К. : Київ. ін-т внутр. справ, 1998. – 32 с.
5. Гернет М. История царской тюрьмы / М. Гернет. – М. : Изд. 2-е доп. и пересм., 1951. – Т. 1. – 327 с.
6. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України (911–1917) / упоряд. : Г. Радов, І. Резник ; ред. В. Недашківський ; Київ. ін-т внутр. справ. – К. : РВВ КІВС, 1998. – Т. 1. – Ч. 1. – 414 с.
7. Ярмыш А. Карательный аппарат самодержавия на Украине : дисс. ... докт. юрид. наук / А. Ярмыш. – Х., 1991. – 667 с.
8. Державний архів Автономної Республіки Крим (ДААРК). – Ф. 351. – Оп. 1. – Спр. 366. ДААРК. – Ф. 38. – Оп. 1. – Спр. 8.
9. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф. 23. – Оп. 1. – Спр. 37.
10. Коковцев В. Систематический сборник узаконений и распоряжений по тюремной части / В. Коковцев, С. Рухлов. – СПб., 1890. – 562 с.
11. Григор'єв О. Релігійно-моральний фактор у виправленні засуджених до позбавлення волі в Російській імперії (на прикладі українських губерній) в ХІХ – початку ХХ ст. / О. Григор'єв // Экономика Крыма. – 2012. – № 2. – С. 283–286.
12. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків : у 3-х т. / Д. Яворницький. – Львів : Світ, 1990. – Т. 1. – 319 с.
13. Науково-практичний коментар до Кримінально-виконавчого кодексу України / [І. Богатирьов, О. Джуза, О. Богатирьова, Є. Бодюл та ін.] ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. І. Богатирьова. – К. : Атіка, 2010. – 344 с.
14. Концепції розвитку пенітенціарної системи Мін'юсту республіки Молдова затверджена Постановою Уряду Республіки Молдова № 796 від 20 серпня 1997 р. – 46 с.

